

Avgust Lešnik

Razcep v mednarodnem socializmu v letih 1919–1923

Referat na *The European Social Science History Conference*,
Noordwijkerhout, 9. do 11. maj 1996

Drugo internacionalo so – vse do poraza in poloma v letu 1914 – njene notranje struje (desnica, center, levica) razumeli kot mednarodni forum, primeren za reševanje obćih problemov evropskega delavskega gibanja. Četudi so obstajala načelna nesoglasja in spori glede taktike, posebno med radikalnimi marksisti in revizionisti, niti Lenin niti ostali predstavniki marksistične leve v evropski socialni demokraciji niso nikdar postavljali zahteve, da se Internacionalo zamenja z neko boljšo in primernejšo organizacijo. Šele z izbruhom svetovne vojne, potem ko je dokazala svojo življenjsko nesposobnost,¹ je Internacionala v svojem vsebinskem in oblikovnem pomenu dospela v središče kritike leve.² Od tedaj dalje se je odprl proces globlje socialnopolitične diferenciacije v evropskih socialno demokratiških strankah, posebno med reformistično večino in manjšinsko marksistično levico. Leve sile, ogorčene nad kapitulacijo vodstev svojih strank in opustitvijo internacionalne solidarnosti v korist vojne politike nacionalnih vlad, organizirajo opozicijsko dejavnost, ki s februarско in oktobrско revolucijo leta 1917 v Rusiji dobiva vse močnejšo spodbudo. Desne sile, večina uradnih vodstev socialno demokratiških strank (t.i. socialni šovinisti), se postavijo na stran vojne politike svoje buržoazije in izgubijo vsako zvezo s principi samostojne politike delavskega razreda. Centristična struja (t.i. socialni pacifisti), ki je predstavljala politično voljo večine članstva socialističnih strank, obsoja politiko vodstev in se ponekod tudi organizacijsko izdvaja, vendar se ne odloča za pot samostojne revolucionarne akcije. V okviru razprav na mednarodnih konferencah socialistov med vojno so se izoblikovali različni pogledi do značaja svetovne vojne in možnosti njene preobrazbe v svetovno proletarsko revolucijo kot tudi različna stališča do perspektiv bodoče organiziranosti proletariata na mednarodni ravni. Ta proces idejne diferenciacije se je v končni fazi zaključil s politično polarizacijo znotraj delavskega razreda – na levico, desnico in center – ki se je po vojni manifestirala v organizacijski delitvi na komuniste in socialiste, tako v nacionalnem kot internacionalnem pogledu.³

I.

V kontekstu pričujoče diferenciacije ne gre prezreti dejstva, da so boljševiki vse do leta 1914 poudarjali, da ne želijo »ustvariti svoje lastne usmeritve v socializem«; sprejemali so enoten vzorec socialno demokratiške stranke za vse dežele, razen za Rusijo. Ob začetku svetovne vojne je Lenin spričo razpada II. internacionalne in še posebej potem, ko so nemški socialni demokrati

¹ Z ironijo in ogorčenostjo je Rosa Luxemburg zapisala, da so spremenili svetovnozgodovinski poziv *Manifesta komunistične stranke* v klic: »Proletarci vseh dežel, združite se v miru, v vojni pa si porežite vratove!« (R. Luxemburg, »Der Wiederaufbau der Internationale«, *Die Internationale, eine Monatsschrift für Praxis und Theorie des Marxismus*, Berlin, 1915, str. 5).

² A. Lešnik, Leninovi pogledi na vojno, Internacionalo in revolucijo v letih 1914–1917, v: Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav / *The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek. An International Edition of Historical and Sociological Studies*, Ljubljana, 1996, str. 161–169.

³ M. Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno, Ljubljana, 1969; A. Blänsdorf, *Die Zweite Internationale und der Krieg. Die Diskussion über die internationale Zusammenarbeit der sozialistischen Parteien 1914–1917*, Stuttgart, 1979; D. Kirby, *War, Peace and Revolution. International Socialism at the crossroads 1914–1918*, Aldershot, 1986.

podprli vojno (»4. avgust«),⁴ začrtal obrise nove zvrsti stranke v mednarodnih razsežnostih, stranke, ki naj bi posnemala boljševiško. S tem ciljem je bilo v letih 1914 do 1917 njegovo angažiranje v emigraciji osredotočeno na oblikovanje novega idejnega in organizacijskega jedra ruskih in evropskih socialnih demokratov – internacionalistov; prežemalo jih je troje osnovnih idej: vojna, internacionala in revolucija. Ideja nove marksistične in revolucionarne internacionalne, ki jo je predstavil v oktobru 1914, ko ugotavlja, da je Internacionala mrtva – »Naj živi oportunitizma osvobodjena proletarska internacionala!«,⁵ je pri Leninu prisotna vse do njene ustanovitve. V svoji kritiki in analizi zloma Internationale se Leninu pridružuje vrsta evropskih levičarjev (K. Liebknecht, F. Mehring, R. Luxemburg, K. Zetkin, tribunisti /A. Pannekoek, H. Gorter/, pa tudi L. Trocki). Najbolj prodorna je bila nedvomno R. Luxemburg, ki v članku »Prenovitev Internationale« ni samo ugotavljala zloma Nemške socialne demokracije in z njo Internationale, marveč je tudi obsodila zagovor vojne in kritizirala tezo K. Kautskega, da med vojno razredni boj preneha;⁶ zahtevala je, da marksizem socialne demokracije preseže kontemplativno-interpretativni odnos do stvarnosti in da socialistično gibanje razvije poleg prvega elementa (razumevanje obstoječega) v marksizmu tudi drugega: »dejavno voljo, da zgodovino ne samo razume, ampak jo ustvarja«. ⁷ Zahteve – tako po zaostitvi zgodovinske alternative: »ali imperializem ali socializem?«, kot po odločni samokritiki proletariata – je R. Luxemburg še natančneje in obsežneje razdelala v delu »Križa socialne demokracije – Juniusova brošura«⁸ (1916). Čeprav vsi ti znani predstavniki evropske levice odločno žigosajo izdajo »socialnih šovinistov«, pa nihče od njih ne postavlja zahteve po oblikovanju nove organizacije tako kategorično kot Lenin, saj deloma le računajo na prenovitev stare Internationale. Poleg tega v njihovih pojmovanjih zahteva po prenovi Internationale ni utemeljena v nekem širšem – celovitejšem konceptu – z vidika perspektiv svetovnega revolucionarnega procesa. Kljub temu pa so prav ti protagonisti odigrali najpomembnejšo vlogo v protivojni agitaciji in v oblikovanju platforme levice; okoli njih so se zbirale številčno sicer šibke skupine, ki pa bodo sčasoma postale center revolucionarnega gibanja v svojih deželah.

Primerjalno gledano, sta si leвица in center dokaj enotna v oceni, da je svetovna vojna posledica imperialističnih nasprotij. Različnost njunih pogledov se kaže v oceni perspektive Internationale (prenovitev stare ali ustanovitev nove Internationale), kot tudi v oceni možnosti preobrazbe imperialistične vojne v državljansko; center se zavzema za mir in v nasprotju z levico kategorično zavrača delovanje v smeri revolucionarnih družbenih pretresov. V nasprotju z levico in centrom je desnica podprla imperialistično vojno in vojne interese svojih – nacionalnih buržoazij; internacionalistična načela je podredila interesom vladajočih razredov. Vojno je ocenjevala in prikazovala kot »obrambo domovine« ter pozivala na »državljski mir« in na oblikovanje »enotne nacionalne fronte«. *Diferenciacija med socialisti*, ki je z izbruhom vojne v praksi potekala na dveh ravneh: idejni (grupiranje na desnico, center, levico) in politični (grupiranje socialistov antantnih, centralnih in nevtralnih držav), kaže na to, da je bila realna moč, pa tudi enotnost socialističnega gibanja, pred vojno daleč precenjena.

Nedvomno je bilo zimmerwaldsko gibanje⁹ tisto, ki je v letih 1915–1917 odločilno pospešilo proces diferenciacije v mednarodnem delavskem gibanju, ki jo karakterizira postopna

⁴ J. Rojahn, Der 4. August 1914 – Ergebnis der »Nationalisierung der Massen«?, v: Križa socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek, str. 139–159.

⁵ Lenin, Izbrana dela, II, Ljubljana, 1949, str. 377 (Vojna in ruska socialna demokracija).

⁶ »Svetovna vojna cepi socialiste na različne tabore, in to pretežno na različne nacionalne tabore. Internacionala ni sposobna, da bi to preprečila. To pomeni, da v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru« (Kautsky, Die Internationalität und der Krieg, Berlin, 1915, str. 39).

⁷ R. Luxemburg, Der Wiederaufbau der Internationale, v: Gesammelte Werke, IV, Berlin, 1974, str. 31.

⁸ R. Luxemburg, Izbrani spisi, Ljubljana, 1977, str. 551–687.

⁹ Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz, I–II (Hg. Horst Lademacher), The Hague-Paris, 1967; Angelica Balabanoff, Die Zimmerwalder Bewegung 1914–1919, v: Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, 12. und 13. Jg., Leipzig, 1926, 1928 /Reprint: Graz, 1966/; J. Humbert-Droz, Der Krieg und die

slabitev pozicij desnih (socialnih šovinistov) ter krepitev vpliva zimmerwaldovcev (centra in levice). Socialnopačistično gibanje, ki je v začetku dajalo ton zimmerwaldskemu gibanju, je z nadaljevanjem vojne dobivalo vedno močnejše socialnorevolucionarno obeležje. Toda Leninova politika združevanja raznovrstnih levih sil, heterogenega porekla in sestave, kakršna je bila socialno demokratska opozicija, je beležila samo delni uspeh. Po eni plati je boljševizem presegal meje Rusije, ustvarjal si je nove mednarodne povezave, izčiščeval svojo lastno internacionalistično pojmovanje ter ustvarjal pogoje, da bi se lahko okoli tega pojmovanja združile tiste sile svetovnega socializma, ki so odločno nasprotovale vojni; po drugi plati pa je še nadalje ostajal v hudi osamitvi. Položaj Rusije in razvitih zahodnih držav se je močno razlikoval in je sprožal razhajajoče se odzive. Na boljševizem je bila še nadalje prilepljena etiketa o ekstremizmu in sektaštvu, toliko bolj, ker so bili boljševiki dokaj oddaljeni od poglavitne struje evropske levice – ki so jo tedaj predstavljali predvsem nemški spartakovci – zaradi idejnih in političnih nesoglasij. V tedanjem trenutku prav gotovo ni bilo moč razmišljati o vodilni vlogi boljševikov v okviru revolucionarnega socializma. Za to, da bi se ta položaj lahko spremenil v radikalnem smislu, so bile potrebne dolgoročne revolucionarne akcije, ki bi bile zmožne podeliti boljševiški politiki verodostojnost; to se je zgodilo z ruskim »oktobrom«.

Protivojno gibanje množic (1916), vzpodbujeno s stavkovnim (ekonomskim) valom je bilo največkrat spontano ter je vedno bolj terjalo od svojih socialističnih in sindikalnih vodstev konkretno opredelitev do vojne in možnosti njene preobrazbe v državljansko – v socialistično revolucijo. Če je bila ta zahteva v vrstah uradnih vodstev socialno demokratskih strank – s pojavom zimmerwaldskega gibanja – še razumljena bolj kot teoretično vprašanje in njeno postavljanje kot znak nestrpnosti posameznih skupin, pa bo od tedaj dalje (zaradi vsiljenega boja za »svoje« množice) postala temelj, na katerem se bo izvršila idejna in organizacijska diferenciacija. Oktobrska revolucija je samo še pospešila in poglobila ta proces: opredeljevanje za njene ideje in izkušnje je postalo osrednje vprašanje (»za« ali »proti« revoluciji) okoli katerega se je izvršilo pregrupiranje sil v evropskem oziroma svetovnem delavskem gibanju.¹⁰

II.

Relativno dolgotrajen proces prestrukturiranja znotraj evropske socialne demokracije (v okviru stare – Druge internacionale) na tri temeljne struje: desnico-center-levico, se je po koncu svetovne vojne manifestiral v organizacijskem preoblikovanju nekdanj formalno enotnega socialno demokratskega gibanja v tri nove idejnopolične usmeritve in gibanja: v Drugo (Bernsko),¹¹ Tretjo (Moskovsko)¹² in nekoliko kasneje v centristično Drugo in pol¹³ (Dunajsko)¹⁴ internacionalo. In kakšni so bili programski cilji treh Internacional?

Naloga *Komunistične internacionale* /KI/ naj bi bila, združiti vse »zdrave« (pa tudi heterogene) prvine mednarodnega socialističnega gibanja v revolucionarna marksistična jedra, ki bi v posameznih deželah prevzela vlogo revolucionarnih vodstev – štabov revolucije; v njih naj bi se vzajemno dopolnjevali, krepili in podpirali ruska in mednarodna revolucija.¹⁵ Nedvomno bo

Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal, Wien, 1964.

¹⁰ Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, I, Beograd-Gornji Milanovac, 1981, str. XIV–XVII.

¹¹ Die II. Internationale 1918/1919. Protokolle, Memoranden, Berichte, Korrespondenzen, I–II (Hrsg. Gerhard A. Ritter, Konrad von Zwehl), Berlin-Bonn, 1980; R. Sigel, Die Geschichte der Zweiten Internationale 1918–1923, I–II (Darstellung, Dokumentation), Frankfurt/New York, 1986.

¹² Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, I–XII, Beograd-Gornji Milanovac, 1981–1983; A. Lešnik, Tretja internacionala – Komintern, Ljubljana, 1988.

¹³ Tako jo je krstil Karl Radek v svojem spisu Theorie und Praxis der 2 1/2 Internationale, Hamburg, 1921.

¹⁴ Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921, Wien, 1921 /Reprint: Berlin-Bonn, 1978/; H. Steiner, Die Internationale Arbeitsgemeinschaft Sozialistischer Parteien (2 1/2 Internationale) 1921–1923, v: Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 23, Milano, 1983–84, str. 45–64; isti, Mednarodna delovna skupnost socialističnih strank (2. in pol internacionala) 1921–1923, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1–2/1984, str. 123–139.

idejna heterogenost stalni spremljevalec KI, še posebno v njenem t.i. prvem obdobju (1919–1923), oziroma vse do sprejetja novega kurza na 5. kongresu KI (1924) – procesa boljše vizacije (= stalinizacije)¹⁶ KI in njenih sekcij – ki bo trasiral pot Stalinovi hegemonizaciji in dogmatizaciji Kominterne.¹⁷

Taktiko in strategijo, ki jo je začrtal ustanovni kongres KI, je moč razbrati iz sprejetih programskih dokumentov. KI je pozvala svetovni proletarijat v boj za osvojitve državne oblasti, kar bo šele omogočilo uničenje politične oblasti buržoazije. Nadalje je okvalificirala meščansko demokracijo kot diktaturo buržoazije in v uvedbi sistema sovjetov (svetov) videla tisti temelj proletarske demokracije, ki bo presegal meščanski parlamentarizem oziroma razdvojenost med zakonodajno in izvršno oblastjo ter povezal volilno bazo z organi upravljanja. Na ekonomskem področju je KI postavila zahtevo po ekspropriaciji buržoazije in prenosu produkcijskih sredstev v družbeno lastnino proletarske države.¹⁸ KI se je nadalje zavzela za ponovno afirmacijo principa proletarskega internacionalizma, za koordinacijo mednarodne revolucionarne aktivnosti, kot tudi za vzpostavitev zvez z narodnoosvobodilnimi gibanji v kolonialnih deželah.¹⁹

In kakšno stališče je zavzela nova internacionala do socialno demokratskih strank? Glede na dejstvo, da je Kominterna pravzaprav vzniknila iz razcepa v mednarodnem socializmu, in če ob tem upoštevamo še genezo idejnih bojev v okviru zimmerwaldskega gibanja, potem je seveda razumljivo, da uradni dokumenti KI odražajo izrazito odklonilen odnos tako do socialno demokratskih strank kot tudi do konference v Bernu (februarja 1919), ki je obnovila »Drugo« internacionalo. Že na 1. kongresu se je KI v »Resoluciji o odnosu do 'socialističnih' struj in bernske konference«²⁰ popolnoma ogradila od vseh ostalih socialističnih struj, ki niso kazale navdušenja do razcepa v mednarodnem socializmu. Sprejeta resolucija ni zavrгла samo kakršnekoli možnosti sodelovanja s t.i. »Bernsko« internacionalo, ki je združevala desno reformistično krilo socialno demokratskih strank, temveč je zavračala tudi sodelovanje s sredinsko, centristično strujo, ki se je formirala v pogojih svetovne vojne kot umirjena pacifistična opozicija nasproti uradni politiki (desne) socialne demokracije. Vzrok ostremu levemu kurzu KI je bilo prepričanje v bližnjo (evropsko) proletarsko revolucijo, ki bo razbila vse družbene in politične strukture zatiranja: poudarjena je bila potreba po »lomljenju« meščanskih institucij ter pomenu »neposredne akcije« in »odkritega boja« zoper državo (odklanjanje slehernega »kompromisa«, bojkotiranje sleherne oblike parlamentarnega delovanja, zavračanje aktivističnega dela v reformističnih sindikatih), prav tako pa tudi zahteva, da je treba opirati upravljanje v okviru proletarskega reda na takšne množične organizacije, kot so bili npr. sovjeti.²¹ Toda poraz revolucije v Nemčiji, propad »sovjetskih« poskusov na Madžarskem in na Bavarskem, je že v drugi polovici 1919 prispeval, da se predvsem pri Leninu in Trockem začenja uveljavljati v bolj ali manj jasni obliki spoznanje, da se bo revolucionarni proces v Evropi razvijal veliko počasneje in veliko manj premočrtno, kot pa so bili upali. To je vodilo v razpravo o celi vrsti ključnih vprašanj, kot so vprašanje pomena boja znotraj institucij meščanske države, odnos do tradicionalnih organizacij

¹⁵ A. Lešnik, Tretja internacionala – Kominterna, str. 13.

¹⁶ Ko govorimo o procesu »boljševizacije« KI, moramo opozoriti na nedoslednost rabe tega termina. Ni bilo malo število piscev v preteklosti, ki so avtorstvo »boljševizacije« KI preprosto in nekritično pripisali Leninu in ne Stalinu. To demagogijo je zakrivil predsednik IKKI G. Zinovjev na 5. kongresu KI (julija 1924), ko se je v prid sprejetja linije t.i. »levega« kurza – novega obdobja v razvoju KI (stalinizacije) – skliceval na stališča, tedaj že pokojnega Lenina: »Boljševizem je ustvarjanje monolitne centralizirane organizacije, ki v svojih vrstah soglasno in bratsko rešuje razhajanja, kot nas je učil Lenin« /Komunistička internacionala, VI: Stenogrami i dokumenti 5. kongresa, str. 437/, obenem pa je namerno zamolčal Leninovo izrecno opozorilo, povedano na 3. kongresu KI (1921): »Sprejetje 'levih neumnosti' bi pomenilo konec Komunistične internacionale!« /Ibid., III, str. 304/.

¹⁷ T. Bergmann, Von der Bolschewisierung der Komintern zur Zerstörung der kommunistischen Weltbewegung, v: Kriza socialnih idej. Britovškov zbornik / The Crisis of Social Ideas. A Festschrift for Marjan Britovšek, str. 185–198.

¹⁸ A. Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), Koper/Capodistria, 1994, str. 200–210.

¹⁹ D. Stajić, Kominterna i kolonijalizam, Beograd 1995, str. 77–91.

²⁰ Komunistička internacionala, I: Stenogrami i dokumenti I. kongresa, str. 144–148.

²¹ A. Agosti, Ustanovitvene struje mednarodnega komunističnega gibanja, v: Zgodovina marksizma, III/1, Ljubljana, 1986, str. 336.

razrednega gibanja (socialistične stranke in sindikatov) ter vprašanje revolucionarne stranke. V tem kontekstu je potrebno razumeti tudi distanciranje (npr. pri Leninu) od tistega levičarstva²² v lastnih vrstah, ki je temeljilo na utopičnem radikalizmu. Drugi kongres KI (1920)²³ – ki je sicer bolj poznan po zavračanju vsakršnega sodelovanja z desnimi reformističnimi SDS, medtem ko s centrističnimi partijami (»21 pogojev za sprejem v KI«)²⁴ postavlja zelo jasno razmejitveno črto – je na podlagi Leninove kritike levičarstva v diskusijah o parlamentarizmu in sindikatih sicer kritično ocenil omejenost obeh institucij, toda obenem podprl delovanje komunističnih partij skozi t.i. legalne oblike (parlament, sindikati ter s tem začrtal novo taktiko KI, ki je bila delno v nasprotju s prvo. Z razpravami na 2. kongresu KI se je v glavnem končalo prvo obdobje spopada, v katerem sta se soočala boljševisem in levi komunizem;²⁵ šlo je za spopad med revolucionarnim realizmom in strujo, ki pogosto ni upoštevala stvarnosti.²⁶

Vzporedno s prizadevanji boljševikov in evropske leveice za ustanovitev nove internacionale, je potekala akcija *reformističnih socialnodemokratskih strank* (obremenjenih s politiko »nacionalne obrambe« v svetovni vojni ter močno oslabljenih z odcepitvijo levih in centrističnih grup iz njenih vrst), da v povojnih pogojih obnovijo »drugo« internacionalo.²⁷ Idejni razkol v mednarodnem socialističnem gibanju je bil namreč – spričo teoretično-taktičnih razlik do temeljnih vprašanj tedanjega časa (vojne, miru, revolucije, socializma) premočan, da bi lahko prišlo do »sprave«, do ponovne združitve mnogoterih socialističnih struj v enotno organizacijo. Osrednja pozornost socialistične konference, ki so jo sklicali na pobudo desnih socialistov v Bernu (3.–10. februar 1919),²⁸ je bila osredotočena na dva ključna, »usodna« problema za morebitno združitve socialističnega gibanja: 1. vprašanje vojne odgovornosti in 2. vprašanje »demokracije in diktature«. Glede prvega vprašanja je, spričo razcepa v mednarodnem socializmu, prevladal skupni interes velikih socialističnih strank iz obeh vojnih taborov in nevtralnih dežel, da se znova »združijo« in – na podlagi »obojeustranske splošne odveze za njeno kapitulacijo« ob izbruhu svetovnega spopada – obnovijo II. internacionalo.

Večja razhajanja so se pokazala pri obravnavanju drugega problemskega sklopa – v stališčih do boljševiške revolucije in do levih sil bivše II. internacionala. Medtem ko je desnica vztrajala, da je pogoj za uveljavitev in ohranitev socialistične družbe »demokracija« ter zavračala za socializem nesprejemljive »metode diktature, ki bodo pripeljale do državljanske vojne in v končni fazi do diktature reakcije«, so se centristi ogradili od vsakršne obsodbe boljševiških stališč, ker bi to samo »oteževalo združevanje proletariata vseh dežel v prihodnosti«. Tudi na konferenci v Luzernu (avgusta 1919) so si centristi še naprej prizadevali za normalizacijo odnosov z ruskimi boljševiki in – kljub odklonilnemu stališču do socialne demokracije, ki ga je zavzel 1. kongres KI – še naprej verjeli v možnost oblikovanja »enotne fronte« delavskega razreda znotraj neke Internacionala, ki bi temeljila na načelih »razrednega boja in brez kompromisarstva z meščanskimi strankami«. Desničarska večina se je pri zavračanju pobud in stališč centristične manjšine sklicevala na principe parlamentarne demokracije, kateri je tuja vsakršna oblika diktature in s tem seveda tudi boljševiški sistem. In prav na nasprotujočih si stališčih do boljševiške Rusije je spodletel poskus

²² Lenin, Izbrana dela, IV, str. 315–415 (Levičarstvo – otroška bolezen komunizma).

²³ Komunistična internacionala, II: Stenogrami i dokumenti 2. kongresa.

²⁴ Ibid., str. 392–396.

²⁵ Z izrazom »levi komunizem« so označili tisto od aktivnih struj v nastajajoči Komunistični internacionali, ki je predstavljala vmesno tvorbo med boljševizmom in spartakovstvom na eni strani ter revolucionarnim sindikalizmom na drugi. Vendar pa ni šlo za strujo, ki bi imela svojo lastno organizacijo. Najpomembnejši misleci levega komunizma so bili: A. Pannekoek, H. Gorter in G. Lukács (M. Hajek, Levi komunizem, v: Zgodovina marksizma, vol. III/1, str. 345).

²⁶ Ibid., str. 353.

²⁷ A. Lešnik, Naporii socialdemokratskega tabora za ponovno ožvitev Druge internacionale v letih 1918–1923, v: Prispevki za novejšo zgodovino, 1–2/1993, str. 41–60.

²⁸ Zaradi prisotnosti nemških (desnih) socialistov so sodelovanje na konferenci odpovedali belgijski socialisti in predstavniki Ameriške federacije dela. Vabilu na konferenco se niso odzvale SDS Italije, Švice in Romunije (vključene v zimmerwaldsko združenje) ter boljševiki in levi eseri.

obnovitve II. internacionale, saj so se tudi centristične SDS pričele idejno vse bolj oddaljevati od Bernske internacionale.²⁹

Okmjenjena Bernska internacionala, ki se je (brez sodelovanja centristov) sestala na kongresu v Ženevi (od 31. julija do 5. avgusta 1920),³⁰ je imela na dnevnem redu med drugim tudi razpravo o programskih nasprotjih med boljševiki in socialnimi demokrati; torej o tistem pomembnem vprašanju in nanj izrečenem odgovoru, ki bo idejno in programsko ne samo ločil II. in III. internacionalo, pač pa bo tudi nenehen vir medsebojnih nesoglasij. Podlaga za kongresno razpravo je bila »Resolucija o političnem sistemu socializma«, ki jo je pripravila komisija pod predsedstvom S. Webba. Resolucija je v uvodu pojasnila, da je postala odprava kapitalističnega sistema in prevzem politične oblasti s strani delavskega razreda – kot se je to pokazalo v vojni in na mirovnih pogajanjih – zgodovinska nujnost. Glede vprašanja metod in oblik boja delavskega razreda za prevzem politične oblasti resolucija kategorično zavrača uporabo sile in terorja (in tu se sedaj loči od boljševiške ideologije): »Glavna naloga delavske vlade je zagotovitev demokracije v socializmu... Svoje politične organizacije socializem ne bo gradil na diktaturi... Svoje naloge ne more iskati v tlačanju demokracije, temveč je njegova zgodovinska naloga veliko večja – doprinesiti k popolnemu razvoju demokracije. Pod demokracijo naj se razume parlamentarna demokracija, kajti parlament zastopa vso oblast ljudstva.«³¹ V diskusiji sta É. Vandervelde in P. Scheidemann pozdravila jasno ločitev med moskovskim komunističnim sistemom in demokratičnim sistemom obnovljene II. internacionale. J. H. Thomas je povedal, da angleški delavci nasprotujejo uvedbi Leninove diktature v Angliji in v tem primeru grozijo s stavko. T. Shaw (član laburistične stranke in angleške delegacije – študijske komisije, ki je aprila 1920 raziskovala razmere v Sovjetski Rusiji) je obsodil komunistični sistem kot sistem tiranije, »izvrševan od prgišča ljudi«. Proti kongresni resoluciji in obsodbi boljševizma je glasoval in nastopil edino N. MacLean (delegat ILP), ki je izjavil, da je v deželah z močno delavsko organizacijo možna revolucija po mirni poti; toda v Rusiji pred revolucijo ni obstajala nobena množična organizacija delavskega razreda. Napaka II. internacionale je bila, je trdil MacLean, da je obsodila boljševizem, namesto da bi mu ponudila roko; na ta način bi se Tretja vrnila k stari – Drugi internacionali.

Pod vplivom splošnega evropskega revolucionarnega vrenja in nestrinjanja s politiko Bernske internacionale do boljševiške Rusije, so centristične SDS pobudile posamične pogovore z Moskovsko internacionalo. Vendar čas centrističnim pobudam ni bil naklonjen, saj je bila KI na vrhuncu svojega revolucionarnega vzpona. Po takratnem splošnem prepričanju »Moskve« so dozoreli objektivni zgodovinski pogoji za razvoj evropske revolucije; razmah komunističnega gibanja ovirata samo dve oviri – »levo sektaštvo«, kateremu pozicija KI ni dovolj revolucionarna, ter »centristične struje«, ki igrajo dvojno politiko: na eni strani nikakor ne želijo pretrgati stikov z Bernsko internacionalo, na drugi pa se priključajo v KI. V tem kontekstu je potrebno razumeti tudi sprejetje »21 pogojev za sprejem v KI«, dokumenta, ki je zahteval od posameznih socialističnih in delavskih strank, predvsem centrističnih, nedvoumno stališče do ruskega oktobra in KI. Izzvana diferenciacija, katere cilj je bila dokončna idejna homogenizacija mednarodnega delavskega gibanja pod vodstvom Moskve, je beležila le delni uspeh. Zato so »pogoji«, ki so bili izrazito aktualnopolitično naravnani, v politiki KI (od leta 1921 naprej) postopoma izgubljali svoj prvotni značaj.³²

Sklic *socialistične centristične konference* na Dunaju (februarja 1921) je bil odgovor oziroma odraz nestrinjanja centristov s politično usmeritvijo tako II. kot III. internacionale: prvi so dali vedeti, da se s svojo politiko podreja interesom buržoazije, kar je nesprijemljivo v času revolucionarnih nastopov proletariata in prebujanja kolonialnih ljudstev, drugi pa odgovorili, da ne sprejemajo diktiranih »21 pogojev« in zato ustanavljajo svojo Internacionalo. Poskus tako

²⁹ A. Lešnik, *Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923)*, str. 217–226.

³⁰ Bericht des Internationalen Sekretariats an den Genfer Internationalen Kongress am 31. Juli 1920 (o.O., o.J.).

³¹ Ibid., str. 36–38.

³² A. Lešnik, *Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923)*, str. 247–292.

Moskovske kot Bernske internacionale, da »prisilijo« centriste, da se vendarle odločijo in podredijo eni ali drugi strani, v letih 1920–21 še ni uspel. Cilj ustanovitve Dunajske internacionale je bil, po besedah F. Adlerja, povezati celotni svetovni proletarijat v skupno mednarodno organizacijo, saj sta tako »kongres II. internacionale v Ženevi kot kongres KI v Moskvi zastopala samo tretjino svetovnega proletariata«. Ko si je zastavil vprašanje, kako priti do tega cilja, je ugotovil, da niti II. niti III. internacionala z medsebojno kontradiktorno politiko ne ponujata nikakršne rešitve tega zapletenega vprašanja: medtem ko je II. internacionala v defenzivi, je III. v ofenzivi. F. Adler je videl rešitev v skupnem zasedanju z moskovsko internacionalo,³³ na katerem naj bi rešili temeljno vprašanje nadaljnjega razvoja mednarodnega delavskega gibanja – vprašanje zgodovinske perspektive, vprašanje presoje zgodovinske situacije, ali sploh lahko še pričakujemo socialistično svetovno revolucijo v doglednem času, potem ko se je po usihanju revolucionarnega vala kapitalistični družbeni red obdržal. Pri tem se je skliceval na Leninovo stališče iz leta 1914, da svetovna vojna odpira epoko svetovne revolucije; objektivni pogoji so bili torej dani in samo od iniciative revolucionarnih delavskih strank je bilo odvisno, ali bodo sposobne izpeljati revolucijo... Toda ob zasedanju dunajske konference, je ugotavljal F. Adler, ni bilo več nikakršnih simptomov za revolucijo, kot je bilo to v času Zimmerwalda.³⁴ Stranke, ki so pripadale mednarodnemu »centru«,³⁵ torej niso sprejele niti idejnih konceptov reformistične II. internacionale niti revolucionarnih III. internacional. Opredelevale so se za srednjo pot med socialno demokratskim reformizmom in boljševisko revolucijo;³⁶ njihovo idejno usmeritev so utemeljili predstavniki avstromarksizma. V spremenjenih (mirmih) družbenih okoliščinah, so videli pot v socialistično družbo znotraj reformiranega kapitalizma. Za razliko od desnice, so avstromarksisti priznavali možnost vzpostaviti diktature proletariata z revolucionarnimi metodami, čeprav so v praksi dajali prednost osvojitvi oblasti po mirni poti, s parlamentarno večino: »Demokratska pot boja za oblast, v primeru odpora buržoazije pa pripravljenost na diktaturo proletariata...«³⁷

Medtem ko sta se Bernska in Dunajska internacionala orientirali na parlamentarno obliko boja za oblast ter v pogojih postopne stabilizacije kapitalizma množili svoje vrste z delavci razvitih dežel Evrope in Amerike, je Moskovska internacionala svoje akcije še naprej usmerjala na zrušenje kapitalizma po revolucionarni poti. V vrhovih KI so sicer vse do 3. kongresa še optimistično računali v uspeh umetno izzvanega razcepa (z »21 pogoji«), katerega realizacija je – po mnenju Moskve – pogojevala uspeh svetovne socialistične revolucije, toda želje se niso skladale z realnim stanjem v večini evropskih dežel, celo ne v deželah, kjer je bila revolucionarna kriza najgloblja. Razcep z reformizmom je v večini primerov povzročil odtujevanje delavskih množic od komunistov, predvsem v sindikalnem pogledu; nacionalne KP, razen redkih izjem, so postajale vse bolj manjšinske (»sektaške«) stranke, brez večjega vpliva na sindikalno in politično strategijo proletariata. Na spremenjene okoliščine se KI, kljub opozorilu Lenina in Trockega – da bo revolucionarni proces dolgotrajen – ni ustrezno odzvala;³⁸ 3. kongres (1921) je a priori odklanjal vsakršno sodelovanje s socialno demokratskimi strankami in njihovimi sindikati ter načrtno zaviral pot k politiki »enotne fronte«.

³³ Do skupnega srečanja je prišlo aprila 1922 v Berlinu: Protokoll der Internationalen Konferenz. Der drei Internationalen Exekutivkomitees in Berlin vom 2. bis 5. April 1922, Wien, 1922.

³⁴ Protokoll der Internationalen Sozialistischen Konferenz in Wien vom 22. bis 27. Februar 1921, str. 24–32.

³⁵ »Imamo takšne tovariše, ki jih beseda 'center' spravlja v zadrego. Jaz pa celo priznavam krivdo, da sem bil prvi, ki je uporabil ta izraz. Že pred svetovno vojno sem bil prepričan, da je pogoj za enotnost in strnjeno naše stranke v tem, da stopa po poti centra«, je izjavil O. Bauer (Protokoll des Parteitage SDAP 1920, Wien, 1920, str. 240).

³⁶ »Druga internacionala si vedno bolj nadeva obliko Internacionalne družbene reforme, medtem ko se hoče Tretja internacionala, kar jasno izhaja iz vseh njenih resolucij in tez, zavestno omejiti na to, da bo Internacionala družbene revolucije«, je pojasnil F. Adler odklik od dveh nasprotujočih si front, ki sta jih predstavljala reformizem in komunizem (Protokoll des Parteitage SDAP 1921, Wien, 1921, str. 198).

³⁷ O. Bauer, Bolschewismus oder Sozialdemokratie, Wien, 1920.

³⁸ Vztrajanje levece na ofenzivni taktiki je vzpodbudilo Lenina k izjavi na 3. kongresu, da se je postavil na »desno krilo kongresa«: sprejetje »levih neumnosti« bi pomenilo »konec Komunistične internacionale« (Stenogrami i dokumenti 3. kongresa, str. 304).

Taktika »enotne delavske fronte«, ki jo je spodbudila Dunajska internacionala, je bila zamišljena kot obrambna politika, s katero naj bi se proletariat zoperstavil vse močnejši ofenzivi lastnikov kapitala in meščanske države. Komintern, ki je bila »prisiljena«, da se sooči z realnim stanjem revolucionarne oseke, je podprla idejo »enotne fronte« in skupno konferenco treh internacional (Berlin, 2. do 5. april 1922). Skupno srečanje ni uspelo; potrdilo je sum, da je vsak tabor prišel na konferenco s svojo računico, ki naj bi jo unovčil v skupni politiki: taktiko »enotne fronte« so razumeli kot možnost uveljavitve in vsiljevanja »svoje« ideologije nad celotnim delavskim gibanjem. Neuspeli poskus Dunajske internacionale, da s politiko »enotne fronte« preseže organizacijski razcep, ki sta ga vnesli svetovna vojna in ruski oktober v organizirano socialistično gibanje, jo je približal k idejno bližji Drugi internacionali.³⁹

V letu 1923 so bile potegnjene še zadnje ključne poteze: na eni strani je s porazom nemškega »oktobra« konec upanja Kominterne oziroma Moskve v skorajšnjo evropsko socialistično revolucijo, na drugi strani pa pride po neuspelem poskusu oblikovanja »enotne fronte« (ta bo postala ponovno aktualna čez dobro desetletje, po legalnem prihodu Hitlerja oziroma nemškega nacizma na oblast) do strnitve socialno demokratskih vrst, konkretno do združitve Bernske in Dunajske internacionale v Socialistično delavsko internacionalo.⁴⁰ S tem je bil zaključen proces grupiranja socialističnih sil na dve temeljni formaciji: komunistično in socialno demokratsko. Polarizacija je bila med obema vojnama tako vseobsegajoča, da izven nje, oziroma poleg teh dveh taborov, ni bilo pomembnejših množičnih delavskih organizacij in gibanj. Seveda pa ne gre prezreti, da se je z dokončnim organizacijskim razcepom v letu 1923 odprlo tudi novo obdobje v razvoju socialističnega in komunističnega gibanja (1924–1939), ki se vsebinsko bistveno loči in delno zanika obravnavano obdobje (1919–1923), še posebno, če imamo v vidu genezo Kominterne v kontekstu specifičnega razvoja v Sovjetski zvezi – konkretno teorijo in prakso stalinizma v vsej njegovi širini in globini, kot tudi neposreden vpliv le-tega na strateško usmeritev Kominterne (bolševizacijo).⁴¹ In prav zato zaključkov obravnavanega obdobja 1919–1923 ni moč preprosto posplošiti na celotno obdobje delovanja Kominterne med obema svetovnimima vojnama. Še več, s postopnim odpiranjem kominternskih arhivskih dokumentov (predvsem v Moskvi), se je objektivno in sistematično raziskovalno delo na tem segmentu zgodovine mednarodnega delavskega gibanja pravzaprav šele začelo.⁴²

* * *

Podrobna analiza potrjuje, da je bil organizacijski razcep v mednarodnem socializmu (1919–1923) posledica treh nasprotujočih in medsebojno nespravljljivih si ideologij in struj znotraj delavskega gibanja, ki so se borile za naklonjenost in prevlado nad delavskim razredom. Če povzamemo: 1. desnica je vztrajala pri reformah kapitalizma v okviru parlamentarnega boja; 2. levica je v revoluciji videla pogoj za spremembo obstoječega družbenega reda in v diktaturi proletariata zamenjavo za buržoazno demokracijo; 3. center je ločeval »socialno« demokracijo, ki bo mogoča šele v brezrazredni družbi, od »politične«, ki vedno predstavlja določeno obliko razredne vladavine – diktaturo, pa naj gre za buržoazno ali proletarsko. Dilema »družbena reforma« ali »družbena revolucija«, potemtakem – gledano z zgodovinske perspektive – ostaja.

³⁹ A. Lešnik, Berlinska konferenca treh internacional – poskus oblikovanja politike enotne fronte, v: Zgodovinski časopis, 1994, str. 537–546.

⁴⁰ Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongress in Hamburg 21. bis 25. Mai 1923, Berlin, 1923; A. Panaccione, Fonti per la storia della Internazionale Operaia e Socialista 1923–1940, v: Annali della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, 23, str. 3–44; W. Kowalski /u.a./, Geschichte der Sozialistischen Arbeiter-Internationale 1923–1940, Berlin, 1985.

⁴¹ T. Bergmann, cit. op. 16; M. Britovšek, Stalinov termidor, Ljubljana 1984, str. 43–103.

⁴² V zadnjih letih teče kar nekaj mednarodnih raziskovalnih projektov. Na tem mestu naj omenim le projekt: »The Communist International and its National Sections (1919–1943)«, ki ga koordinira International Institute of Social History (Amsterdam), ter na mednarodno strokovno revijo »The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism«, ki prinaša vse novosti v zvezi z zgodovinskimi raziskavami Kominterne, komunizma in stalinizma (informacije o dostopnosti arhivskega gradiva, novih dokumentih, o mednarodnih in nacionalnih projektih, o simpozijih, najnovejšo bibliografijo...).

Nedvomno pa pritrjuje stališču R. Luxemburg: »Kdor se odloči za pot zakonske reforme namesto za zavzetje politične oblasti in za družbeni prevrat..., izbere drug cilj, namesto novega družbenega reda samo nebitvene spremembe v starem redu«. ⁴³ In v tem je srž vprašanja in odgovora na dilemo obravnavane zgodovinske dobe: »reformirani kapitalizem« ali »socialistični družbeni red«. Seveda pa o socializmu ni mogoče govoriti, če ni sposoben sožitja z demokracijo, saj je demokracija tip politične ureditve, ne pa tip družbe. ⁴⁴

Summary

The Split in the International Socialism in the Years 1919–1923

Avgust Lešnik

The organisational split in the international socialism, which occurred in the years between 1919 and 1923, was caused by three conflicting and irreconcilable ideologies and factions within the Labour movement, each of which struggled to win the favour of and power over the working class:

- the Right insisted on the reform of capitalism by means of parliamentary struggle;
- the Left believed that the existing social order could only be changed by revolution and that bourgeois democracy had to be supplanted by the dictatorship of the proletariat;
- the Centre distinguished between »social« democracy, which would only be possible in a classless society, and »political« democracy, which always implied some form of the class rule – dictatorship, whether it be bourgeois or proletarian.

From the historical perspective, the »social reform« or »social revolution« dilemma remains... There is no doubt, however, that history has confirmed Rosa Luxemburg's statement: »Whoever chooses the way of legal reform rather than that of seizing the political power and of social revolution..., has thereby chosen an altogether different goal, that is, only minor changes in the old order, instead of a new social order«. This is the key to the major historical dilemma of »reformed capitalism« or »socialist order«. In any case, there can be no talk of socialism if this is not capable of coexisting with democracy, given that democracy is a type of political order, and not a type of society.

⁴³ R. Luxemburg, Izbrani spisi, str. 109.

⁴⁴ A. Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914–1923), str. 338.